

Egy szocialista társadalom

BELÉNYI GYULA: *Az állam szorításában. Az ipari munkásság társadalmi átalakulása Magyarországon 1945–1965.* Szeged, 2009, Belvedere Meridionale.

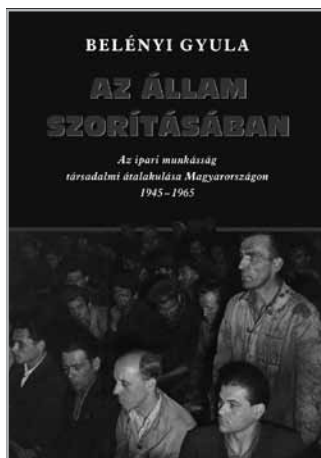

Ipari munkásság a szocialista rendszerben: névtelen emberek százezrei, milliói, akikről a történelemtudomány és a hétköznapi ember mindmáig keveset tud. Aki személyesen is átélte, netán munkásként önmaga is résztvevője volt a szocialista iparosítás első két évtizedének, annak régi emlékeket idézhet fel Belényi Gyula új könyve. Aki pedig nem élt felnőttként abban a társadalmi-politikai rendszerben, szinte elképzelni sem tudja az ötvenes, hatvanas évek kevés bérért, szorgalmasan robotoló munkástömegeit. A magyar történelem „szocializmus” című fejezete nem is olyan régen zárult le, talán ezért is maradhatott a korszak legjellegzetesebb társadalmi rétegének, az ipari munkásságnak a megítélése sok esetben tisztázatlan a közgondolkodásban. Kik voltak ők és honnan verbuválódtak? Mennyien voltak és hol, milyen körülmények között éltek? Milyenek voltak a munkakörülményeik? Ezekre és még sok más hasonló kérdésre adja meg a választ Belényi Gyula legújabb munkája, *Az állam szorításában* című könyv. A szerző szinte kizárólag saját, több évtizedes levéltári alap kutatásaira támaszkodva állította össze munkáját, amely elsősorban hiánypótló társadalomtörténeti mű, ám nyilván tartalmazza a legfontosabb politikátörténeti és gazdaságtörténeti vonatkozásokat is. A most megjelent

könyv egyfajta folytatása, illetve jelentős bővítése a szerző korábban megjelent, hasonló témájú írásainak (*A sztálini iparosítás emberi ára; Munkások Magyarországon 1948–1956*).

Már a cím is sejtetni engedti, hogy a feltárt források alapján a szerző bizony nem a régi, az államszocialista időszakban jól megszokott következtetésre jut a munkásság helyzetét illetően. Vagyis a munkásság nem mint az állam vezető társadalmi osztálya jelenik meg, amint azt évtizedeken keresztül sulykolták az emberekbe. Sokkal inkább arról volt szó, hogy az állam szovjet mintára végletes ellenőrzés alá vonta az elméletileg privilegizált munkásságot is és Nagy Imre szavait idézve „*egy szűk hatalmi klikk bonapartista diktatúrája érvényesült a munkásság felett*”. Ezzel kapcsolatos sokatmondó tény, hogy az 1956-os Munkástanácsok egyik legfőbb kérdése az volt, hogy egyáltalán ki jogosította fel a kommunistákat arra, hogy magukat az ország és a nép vezetésére hivatottak kiáltásuk ki? A szerző az 1945 és 1965 közötti időszak, tehát két évtized kimerítő feldolgozására vállalkozott, vagyis még több mint két évtized hasonló volumenű feldolgozására van lehetőség a témát illetően, aki vállalja a levéltári kutatás izgalmas, ám sokszor gyötrelmes munkáját...

Ha volt valami előnye a szocialista időszakban óriásira duzzasztott bürokráciának, akkor az egyik előny feltétlenül az, hogy munkájuk eredményeként rengeteg, a korabeli munkásság szóhasználatát és gondolkodásmódját tükröző, szó szerint dokumentált mondat, idézet kerülhet elő a levéltárakból. Íme egy ezek közül: „*Tönkretettük a magyar ipart, mert a rohadt bérpolitikával*

tönkretettük a minőséget”. De legalább ekkora érdekesség, színfolt az a sok speciális, mára már lassan feledésbe merülő kifejezés, amelyek nélkül a szocialista rendszer szinte nem is létezhetett volna. A fiatalabb generációnak már szinte semmit sem mond a munkakönyv, a munkaverseny, az élüzem, a kongresszusi zászló vagy a sztahanovista munkás fogalma. Rendszeresen előkerülnek a korabeli párt- és államvezetés legfőbb funkcionáriusainak sokszor „bikkfa nyelven” elmondott, de a korszakot jól tükröző kijelentései, monológjai. Ezek közé tartozik például, amikor Vas Zoltán, az Országos Tervhivatal nagyhatalmú ura kijelentette, hogy a szovjet mintát semmiképpen sem szabad „magyarizálni”, vagyis akár a legkisebb mértékben is eltérni a szovjet mintától. De sokat elmond az MDP pártfőtitkára, Rákosi Mátyás gondolkodásából is az alábbi idézet: *„Minden eszközzel növelni kell a lakásépítést és elsősorban Budapesten. Én megmondom, nem mindegy az, hogy vidéken morog 1,7 millió ember, vagy Budapesten morog 1,7 millió ember”*.

A könyv külön fejezetet szentel a munkahelyi világ megismertetésének, amely az eddig megjelent szakirodalomban jórészt fehér foltnak számított. Az olvasó részletesen tájékozódhat például a titokzatos vállalati személyzeti osztályok munkájáról. Mellbevágó, amikor kiderül, hogy az ötvenes évek káderanyagainak összeállítására akkora apparátust állítottak rá, hogy azt még a szovjet szakértők is sokallták, mondván, hogy ugyanazt a munkát a szovjet vállalatoknál a magyarországihoz képest töredék számú bürokrata végezte. A szerző egyébként itt ajánlja, hogy a szovjet szakértők mindenre kiterjedő ellenőrző és tanácsadó munkája szinte teljesen feltáratlan, tehát maradt még feldolgozandó anyag a jövő kutatóinak is... De vissza a munka világához. A könyvből kiderül, hogyan állt tótágast a világ a munkások érdekvédelme esetében: a korábban a dolgozók érdekvédelmét ellátó szakszer-

vezetek egyszer csak miként kezdték el a munkaadót képviselni a munkások ellenében. De olvashatunk a Szabad Nép félóráról, az önbírálati órákról vagy azokról az elvtársi bíróságokról, amelyeket a munkahelyi fegyelem ellen vétő, problémás viselkedésű munkások ellen lefolytatandó eljárásokra hoztak létre, hogy munkatársai előtt nyilvánosan megszégyeníthessék a dolgozót. A korabeli iratokból kiderül, hogy milyen mértékű volt az ÁVH munkahelyi jelenléte: még a gyárak falainak is szeme és füle volt, ezért nagyon vigyázni kellett a félreérthető kijelentésekkel, cselekedetekkel. A könyvben előkerül a szocialista munkaversenyek irreális világa, amikor – a szovjet Sztahanov mintájára – a napi munkanorma többszörösét, esetenként akár tízszeresét is teljesítették az élmunkások. A korabeli győzelmi jelentésekből persze nem derült ki, hogy mindezt az emberfeletti teljesítményt csak úgy lehetett rövid időszakokra elérni, hogy közben többen a rekorder keze alá dolgoztak. A feszített tervek világában gyakori volt az anyagihiány, hogy aztán a termelésben keletkezett jelentős lemaradást rohammunkával, hóvégi vagy év végi hajrákkal pótolják be. Munkáskövetelések ekkor is voltak, nem csak a dualizmus idején és a két világháború közötti időszakban: 1950-ben a Lampart Gyár egyik dolgozója szerint még mindig a „három nyolcasért”, vagyis a nyolc órai munkáért, a nyolc órai szórakozásért és a nyolc órai pihenésért harcoltak a munkások, akárcsak korábban. Bár – mint mondta – ezt az akkori hajsza mellett lehetetlen volt elérni.

Az életkörülmények, a fogyasztás és a szociális ellátás körül sem volt még minden rendben ezekben az években. Sőt, az ötvenes években gyakoriak voltak a súlyos közellátási zavarok, amelyeket tetézték az időről időre megismétlődő vásárlási lázak: ezek során az alapélelmiszerekből esetenként a normális mennyiség 8-10-szerese fogyott a boltokban (ha volt áru). Az alacsony életszínvonal és az áruhiány frappáns mutatói az ekkoriban

elterjedt „hamishúslevesek” és „hamis-gulyáslevesek”: ezeket pontosan úgy készítették el, mintha lett volna bennük hús, csak éppen nem volt. Korabeli iratok tanúskodnak olyan vidéki szakmunkásról, akinek huzamosabb ideig vadkörten kellett élnie, míg egyik budapesti társa – pénz hiányában – zöldpaprikán volt kénytelen tengődni egy jó ideig. És akkor még nem beszéltünk a korai szocialista időszak életszínvonal-politikájának mostoha-gyerekeről, a lakásviszonyokról: 25-30 m²-es, egyszobás, félkomfortos „Cs-lakások”, kényszer-társbérletek, esetenként barlangok, földbe vájt odúk, lakókocsik, raktárhelységek, mosókonyhák – mint egyes munkások lakóhelyei. Volt még min változtatni a lakáspolitikai terén: ennek első, nagy lépése az 1960-ban beindított 15 éves lakásépítési program volt. Ennek során már komfortos, emberhez közelebbi lakásokat építettek, de továbbra is megmaradt a lakótér szűkössége, mint általános jelenség, amely több ok mellett az alkoholizmus térhódításához vezetett, mert a férfiak egyre többet „lógtak” a kocsmában. A szerző kutatásainak egyik legeredetibb következtetése, hogy állítja: a szocializmus korszakában lezajlott társadalmi változások egyik legsajátosabb vonása az volt, hogy az

ipari munkásság lakóhely szempontjából egyre inkább falusi népességgé alakult át. 1960-ban jóval több, mint kétötöd részük, 1970-ben pedig már – az összes ipari munkást számításba véve – majdnem közel felük községekben lakott! Vagyis sok volt közöttük a kétlaki, a bejáró (ingázó), tehát nem tipikusan csak a korai kommunista ideológia által megálmodott városi bérmunkás-proletár réteg jött létre a magyar szocialista valóságban. Ennek egyik legfőbb oka a lakáshiány volt.

A könyv olvasása közben jelentős segítséget nyújtanak az egyes fejezeteken, alfejezeteken belüli, egy-két oldalnyi terjedelmű, kisebb témákat kiemelő fejezetcímek, amelyek segítségével gyorsan visszakereshetők az egyes kisebb tematikus blokkok. Ebből is látszik, hogy a könyv – igen praktikus – tematikus elrendezésű, hiszen ebben a témában szinte tarthatatlan lett volna a kronologikus elrendezés. Belényi Gyula új könyvét bátran ajánljuk szakdolgozóknak, tudományos munkát folytatóknak, a történelem iránt érdeklődőknek, de a saját tapasztalatok, élmények felidézésére akár azoknak az egykori munkásoknak, akik az ötvenes és a hatvanas években önmaguk is építették a soha fel nem épülő a szocializmust.

SEBŐK BALÁZS

P I H E N Ő

Szabó Károly emlékezete

Az idei évben emlékezhetünk meg XIX. századi történetírásunk jelentős alakjának, Szabó Károly halálának százhuszadik évfordulójáról. A jeles dátum alkalmat kínál arra, hogy felidézzük életművét, amely a magyar történetírást sok területen előbbre vitte, még akkor is, ha kutatási eredményeinek egy része ma már természetszerűleg nem állja ki a kritika próbáját. Kitartó munkássága, a nemzeti célok iránti elkötelezettsége, és az igazság, a történeti tények iránti feltétlen

tisztelete olyan tulajdonságok, melyek méltán tehették őt az utókor történészgenerációinak egyik példaképévé.¹

1824. december 14-én született a Békés megyei Köröstarcsán, ahol apja református lelkész volt. 1833-tól a debreceni kollégiumban tanult, melynek tanárai közül különösen Péczely József, a történelem, a latin és a görög nyelv oktatója gyakorolt rá nagy hatást.² Debreceni tanulmányainak befejezése után Késmárkra ment jogtudományt